

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ»
ЦЕНТР ЄВРОПЕЙСЬКИХ ГУМАНІТАРНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
ЦЕНТР ДОСЛІДЖЕНЬ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОГО ЄВРЕЙСТВА

Серія «Постаті культури»
заснована 2017 року

Вадим Скуратівський

ОТ ІЗ ТАКОГО МИ СВІТУ

Спомини і розмисли

Підготовка тексту Світлани Сімакової

Передмова, наукове редагування
та примітки Андрія Пучкова

Київ
ДУХ І ЛІТЕРА
2024

Купити книгу на сайті kniga.biz.ua >>>

ЗМІСТ

Андрій ПУЧКОВ. ЕСТЕТИЧНИЙ ОПТИМІЗМ ВАДИМА СКУРАТІВСЬКОГО 7

ФАХОВІ ВПОДОБАННЯ

ЩОДО МОЄЇ СТАТТІ «ШЕВЧЕНКО В КОНТЕКСТІ СВІТОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ»	23
УКРАЇНЬСЬКА ЛІТЕРАТУРА	30
НІМЕЦЬКА ЛІТЕРАТУРА	39
ПОЕЗІЯ	50
УКРАЇНЬСЬКА КУЛЬТУРА 'XX	60
УКРАЇНЬСЬКА ПІДРАДЯНСЬКА КВАЗІКУЛЬТУРА	84

СПРОБИ ІНСТИТУАЛІЗАЦІЇ

У МУЗЕЇ ЛЕСІ УКРАЇНКИ	93
У ЧАСОПИСІ «СУЧАСНІСТЬ»	107
У КІНЕМАТОГРАФІ	118

ПОРТРЕТИ СУЧАСНИКІВ

РОДИННЕ КОЛО	133
СЕРГІЙ АВЕРІНЦЕВ	153
В'ЯЧЕСЛАВ ВС. ІВАНОВ	161
АНДРІЙ БІЛЕЦЬКИЙ І ТЕТЯНА ЧЕРНИШОВА	171
МИРОН ПЕТРОВСЬКИЙ	179
ЮРІЙ ШЕВЕЛЬОВ (ШЕРЕХ)	193
ІВАН ДЗЮБА	198
РОМАН КОРОГОДСЬКИЙ	205
РОМАН ТИМЕНЧИК	214
ОЛЕКСАНДР ПАРНІС	225

Купити книгу на сайті kniga.biz.ua >>>

ІРИНА ПАНЧЕНКО	237
МАРИНА НОВИКОВА	251
МИРОСЛАВ ПОПОВИЧ	259
МИХАЇЛ ЛІФШИЦЬ ТА ІГОР САЦ	269
ВАСИЛЬ ЛІСОВИЙ І ОЛЕКСАНДР ПОГОРІЛИЙ	280
ЮРІЙ ЩЕРБАК	293
ЛЕОНІД КИСЕЛЬОВ	304
ВІТАЛІЙ КОРОТИЧ	313
ГЕЛІЙ СНЕГІРЬОВ	324
БОГДАН ЖОЛДАК	336
СЕРГІЙ МАСЛОБОЙЩИКОВ	346
ГРИГОРІЙ КОЧУР	352
ЛЕОНІД ЧЕРЕВАТЕНКО	363
МАР ПІНЧЕВСЬКИЙ	370
МИХАЙЛО МОСКАЛЕНКО	383
ЛЕОНІД ГРАБОВСЬКИЙ	395
ЛЕОНІД ФІНБЕРГ	401
АДА РИБАЧУК І ВОЛОДИМИР МЕЛЬНИЧЕНКО	408
ЗАМІСТЬ ПІСЛЯМОВИ, АБО ЩЕ РАЗ ПРО КУЛЬТУРУ І ЦИВІЛІЗАЦІЮ	415
ПОКАЖЧИК ІМЕН	419

Естетичний оптимізм Вадима Скуратівського

У світовій літературі, за усього її неймовірного багатства, напевно, є лише жменька митців, які подумки, у своїй свідомості, тримають усе розмаїття світової історії, світової культури – усього світового процесу.

Вадим СКУРАТИВСЬКИЙ, 1987

Автор цієї книжки прочитав «Критику чистого розуму» у ніжному віці, отже, від нього можна чекати чого завгодно. Мирону Петровському, наприклад, радили триматися подалі від Скуратівського; Скуратівському – від Петровського. Принаймні, в суспільно-корисному смислі справді 'нічого хорошого': ходити строем і думати меркантильно Скуратівський не вміє, звик «ховатися і таїти», серед навколишньої людності виділяється неохоче; існує сам по собі як явище природи, як непереборна сила продуктивного її духу. Нема кому скаржитися на дощ, спеку, землетрус чи падолист. Таких людей багато не буває, багато їх і не треба, Скуратівський – то взагалі такий один.

Його акторський персонаж резонер Сомов у фільмі Маслобойщикова «Шум вітру» (2002) стверджує: «Головне, щоб на одного безумця припадала одна нормальна людина». «У нас на всіх – одна», – реагує цинічний Самійленко. *Multi sunt vocati, pauci vero electi.*

Явище Скуратівського свідчить про принципове існування вірцевості людини, яка уособлює культуру, утверджує її фронт і фронтир, її рапід і рокаду. Тобто те, що існує на межі, коли з обох її сторін щось відбувається, а ти, рухаючись межовим шосе, і спостерігаєш, і пропонуєш іншим формувати правильність погляду, відтак, – характер наступних реакцій, оцінювання, пестування світогляду, вишколу помилок.

Як на мене, лише так можна розуміти загадкову сентенцію Бахтіна: мовляв, внутрішньої території в культурній сфері немає – вона

вся розташована на межах; межі витягнуті всюди, через кожний момент її прояву. Ти ніби й усередині, і зовні культурної події, наче сам її створюєш актом думання, письма і сам за нею спостерігаєш, рефлектуєш, поки живий, сам за допомогою букв відкидаєш на узбіччя цінну її породу. Такі відкиди уможливаються завдяки повсякчасним *незагойним* думкам, тим бганкам розумового одягу, які в кожного власні.

Вадим Леонтійович не друкував на машинці, зараз не користується комп'ютером і смартфоном, через що, як здається іншим, утрапляє в ситуації кумедні. Як на мене, якраз інші перебувають у кумедних ситуаціях, коли віддають безсмертну душу на поталу сидячі в соцмережах. Скуратівський сам собі соцмережа – і з по-стійними «новинами», які, попри все, завтра стають не «вчорашніми», а вічними, і з елементами живлення, причому в матеріальному і духовому смислах. Він все карбує від руки або ж – як цю книжку – надиктовує вдячному слухачеві.

Через те і побудова книжки прозора, сказати б, життєва: ми складаємося з фахових уподобань, спроб інституалізації і корпусу стосунків із сучасниками, який починається в родинному колі. За влучним висловом Костянтина Сігова, перелік сучасників Скуратівського становить у цій книзі майже енциклопедію. Читач незабаром зрозуміє, що автор, улюбленець богів з усіма наслідками – сподіваними і не зовсім (цікавим є список установ, звідки його «просили» через 'неформатність'), рухається цією книгою, ніби відпрацьовує алегоричний досвід водночас Серенуса Цайтблома і Адріана Леверкюна – персонажів «Доктора Фаустуса», що перечитується Скуратівським упродовж життя.

Його метод відбування себе у світі: не ставити 'лайк' на тому, що намагаєшся продукувати. За усієї взірцевої самокритичності Скуратівський намагається бути водночас хльостким і дотепним, замовчувати і презентувати, описувати й аналізувати. Коли такий симбіоз стається, читець отримує задоволення не так емоційне, як розумове. Бо ж його рядки не стирчать, наче обламани гілки над дорогою: око повзе текстом задоволено, часом заздрісно.

Саме Скуратівський на початку 1970-х запровадив термін 'культурологія'. Це дисципліна з предметом, але без об'єкта: «стілці в автобусі» є – «автобусу» немає. Оскільки внутрішньої території в куль-

турі піс піе та, вона вся розтросена по предметах, що їх кожний дослідник ладен обирати сам, то й міра узагальнення залежить лише від його ерудованості, можливостей піднятися над матеріалом, зазирнути на те узбіччя, спробувати роздивитися в невидимому.

Він чи не першим в українській гуманітаристиці (принаймні, літературознавстві) вчився цуратися бездумного опису й захоплення неосмисленими явищами форми. І хоча свідомо дрібних фактів для Скуратівського не існує, незалежно від методу студіювання самий предмет дослідження для нього не так є історичним, як естетичним, тобто, зокрема, моральнісним фактом. Поетична, романтизована модель дійсності, створювана ним, не є константною, оскільки життя тече, змінюючи річища, обриси берегів, запахи, глибину.

Утім, важливо, що за обиранням предметів студіювання якраз і можна розгледіти, по-перше, розумовий смак дослідника, по-друге, сміливість братися за велике (попри те, що «багато науки втомлює тіло»), по-третє, літературну наснагу. Окресливши терміном сферу власних дій, поле докладання орних зусиль, Скуратівський, «фахівець із загального», не тільки дав назву власній професії, а й закарбував її для всіх.

Разом із терміном 'культурологія' він виставив для тих інших планку, яку вони мають долати, аби не було соромно жити. Для нього самого планки, здається, не існує – це володіння всім багатством знання (ἐνκύκλιος παιδεία), наскільки воно доступне «взірцевій» людині, і намагання використовувати це знання для аналізування, узагальнення, прогнозування. А не для того, аби дивувати, ба більше, шокувати «невзірцевих». Таке відчуття, що «взірцеві» і «невзірцеві» мають усе це знати, але геть не повинні все це любити¹. Скуратівський точно *знає* і *навіть* любить: одним із перших у Києві він почав читати лекції з теорії та історії культури, соціальної психології, німецької літератури, теорії й історії кіно в закладах вищої освіти, де йому дозволяли працювати після звільнення із «Всесвіту»² за п'ятисторінкову статтю «Шевченко в контексті світової літератури» (1978, № 3, с. 184–189).

¹ Ми ж наравду не зобов'язані 'любити' чи 'поважати' Гельдерліна, Пазоліні, Толстого, Довженка чи Сергія Булгакова, але як освічені люди не маємо права їх не знати.

² Співробітництву Скуратівського зі «Всесвітом» окремий есей не присвячено, адже про нього йдеться у багатьох фрагментах цієї книжки.

«Один із найбільших парадоксів в історії культури полягає в тому, що навіть у тих украй рідкісних випадках, коли після міриад перешкод вчорашній раб усе ж таки здобував право літературного голосу (завдяки своїй унікальній обдарованості, “щедротам” меценатів і т. д.), його голос був усього-на-всього слабким відлунням елітарної культури <...> *Саме Шевченко вперше в історії (і не літератури, а людства) порушив цю тисячолітню німоту, саме через нього вперше прохопилася словом, а не лише криком, сама зазвучала, як казали середньовічні теологи, “субстанція пекла”, його моторошна, наскрізь пропечена стражданням “речовина”.* Тут не Орфей спустився в пекло – тут раптово заспівало, затужило в повний голос усе його каміння, усі його стіни й склепіння»³.

Головний редактор Дмитро Павличко, який вважав, що автор «перебільшив значення Шевченка», звільнив Скуратівського із часопису «Всесвіт», але ж з культурного всесвіту його і тоді прибрати було неможливо. У цій книзі він розповідає про перипетії з тією статтею, зі звільненням, яке змінило вектор його життя, про микання різними навколокультурними конторами (як тогочасний Літературно-меморіальний музей Лесі Українки, НДІ психології УРСР⁴) в пошуку заробітку, зокрема відкритими лекціями у різних просвітницьких установах, публікаціями в періодиці київській і московській.

Звісно, Скуратівський – космополіт у тому античному розумінні, яке не заважає йому шанувати дідизну (πατριώτης): український за формою, загальнолюдський за змістом.

У чому стрижень світоставлення гуманітарія-космополіта? Висловлюючись метафорично, він прагне – ніби за третім законом Ньютона – знайти в кожному досліджуваному предметі два типи сил: доцентрові (centripetal) та відцентрові (centrifugal). Доцентрові відбивають прагнення до самостійності культури етносу, ‘Erin go bragh’; відцентрові відбивають зовнішні впливи на культуру етносу⁵. Балан-

³ В. Скуратівський. Шевченко в контексті світової літератури (1977) // В. Скуратівський. Етюди з світової літератури: Матеріали до уроків у старших класах в курсі «Зарубіжна література» / Київ. мікрореґіон. ін-т удосконалення вчителів ім. Б. Грінченка. Київ: Навч. посібники, 1995. С. 35–36.

⁴ Тепер Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України.

⁵ Як, скажімо, показово зроблено в працях дрогобицького професора Марка Гольберга (1922–2007): М. Я. Гольберг. Іван Франко і сербська культура. Львів: Світ, 1991. 144 с.; М. Я. Гольберг. Поема Лесі Українки «Віла-посестра» і питання українсько-сербських фольклорних і літературних взаємин. Дрогобич: Коло, 2001. 46 с.

сування між цими силами – складна дїхова робота, встановлення мїри моральної причетності науковця до ‘подвійної лояльності’ (належність до етносу ↔ належність до світу).

Чи може існувати в тому об’єкт-предметному «автобусі» багато «стільців»: форм, змістів? Має ж бути їхній кількості охоплювана межа. Звісно, в Скуратівського її можна простежити за тематикою його книжок. Між книжками – десятки сотень статей, реплік, інтерв’ю, маленьких літературознавчих відкриттів⁶, часом зібраних докупи (як авторські збірники про кіно⁷), часом розпорошених різною почасовою періодикою. В бібліографічному покажчику 2004 року упорядниця – Ірина Панченко, дружина Скуратівського, – згрупувала ці тексти за чотирма блоками: кінематограф і телебачення, літературознавство і критика, культурологія, історія. Уявляю, як важко їй було вибирати, до якого гніздечка ту чи ту пташку покласти.

Ця книжка, як і інші тексти Скуратівського, присвячені, як на мене, вирішенню одного наскрізного завдання, що його він ставить перед собою і яке повсяктекст – письмовий і усний – намагається розв’язати. Кажучи метафорично, це завдання розташоване в кожному з нас, щоразу долаючи крихітну відстань од фактів до висновку.

Що присутнє між Богом і людиною? Людська справа, діло життя, те, «заради чого», що карбується в дії, у вчинку. Не сказати, що Скуратівський винайшов нові відповіді, але, ‘як відомо’, новизна сама по собі ще не є вираженням потенціалу творчості, її ефективної напруги.

Він узагалі не «новий», себто не постмодерністський, він класично традиційний, хоча не «новий» і класичний теж у взірцевому

⁶ Як-от, приміром, про те, що повість Аркадія Гайдара «Доля барабанщика» (1938), що довгий час була «бентежним вступом до знайомства із Києвом», постає як своєрідна проекція в дитячу літературу роману Франца Кафки «Процес» (1914–1915), який, у свою чергу, сягає київських реалій справи Бейліса (1913): «численні кафкознавці навдивовижу не завважили, що о порі, коли російське консульство у Празі брали в облогу юрби, обурені справою Бейліса, Франц Кафка з його чіпким поглядом у бік слов’янства розпочав роман “Процес”, де й було здійснено метафізичну транскрипцію київського процесу» (В. Скуратівський. Київ крізь віки (1994) // В. Скуратівський. Історія і культура. Київ: Укр.-американське бюро захисту прав людини, 1996. С. 121). Далі автором було подано вичерпну фактичну аргументація на potwierдження цієї тези.

⁷ В. Скуратівський. З кінознавчого записника: Статті в журналі «Кіно-Театр» / Упоряд. Л. Наумова. Київ: Арт-книга, 2017. 184 с.; В. Скуратівський. Скуратівський у KINO-KOЛI. 1997–2008. Київ: Ін-т культурології НАМ України, 2020. 288 с.

ФАХОВІ ВПОДОБАННЯ

Щодо моєї статті «Шевченко в контексті світової літератури»

Історія, пов'язана з моєю статтею «Шевченко в контексті світової літератури»¹, виявилася у певному сенсі однією з ключових у моїй біографії, тому варто розпочати саме з неї.

У зв'язку із загальною історичною ситуацією треба уявити світ, в якому все заборонено, а надто всі варіанти українства, при цьому ніби на повну силу з'являється постать Шевченка у вигляді безкінечних пам'ятників, видаються книжки, літературознавці пишуть коментарі і таке інше. При цьому лишається незрозумілим, хто ж такий Шевченко. Дивився я на це, дивився і для березневого, себто обрядового числа журналу «Всесвіт» 1978 року написав статтю «Шевченко в контексті світової літератури». Після репресій початку 1970-х будь-який автентичний жест по відношенню до України й українства виглядав інтригою «українського буржуазного націоналізму». З одного боку, сотні людей у тюрмах, з іншого – є українська література, про яку один персонаж на запитання москвичів, що таке український міський роман, при тому, що Україна опирається на рустикальний, сільський світ, сказав дуже точно: «Це брехня в один мільйон слів». Це найкраще зі сказаного про тогочасну українську міську літературу. Герої там говорять правильною літературною мовою, хоча бути цього не могло.

¹ *Вадим Скуратівський*. Шевченко в контексті світової літератури // Всесвіт. 1978. № 3. С. 184–189.

Сиди собі та рукавиці ший...
Ти ж йди в сльозу – в оту правічну призму,
Хоч у Цейтбломі Леверкюном жий...

Крім Томаса Манна значущими авторами для мене був Шпенглер, усі німецькі філософи й німецькі поети від Новаліса, хоча він автор не так віршів, як ритмізованої прози. Гейне я недолюблюю. Олександр Михайлов не дуже своєчасно пояснив мені, що Гейне віртуозно відтворював німецькі ліричні тенденції й, разом з тим, усе це висміював в інших своїх віршах. Тобто зіпсував мені цією ложкою дьогтю гейневський мед. Ще можу назвати німецькі новели XIX століття – але це не дуже в мене пішло – і, як не дивно, кілька німецьких романів XX століття, насамперед деякі романи Анни Зегерс, «Гру в бісер» Германа Гессе і, здається, все. За винятком кількох текстів Генріха Белля.

Сам я ніколи вірші німецькою не писав. Лише один раз, кажучи студентською мовою, цілий семестр писав вірші одному тепер забутому німецькому поету, який жив у Петербурзі 1910-х. У Блока є присвячений йому вірш. Річ у тім, що Олександр Парніс, хлібникознавець і знавець «срібного віку», просив, щоб я перекладав цьому поету його листи німецькою мовою.

Моя улюблена література – світова, там я можу вибирати, читати в оригіналі Гомера або «Божественну комедію». Але тут є спокуса, що затуляє потребу вивчати їх в оригіналі: цих поетів і російською, і українською перекладали справжні майстри. Прекрасно переклав «Божественну комедію» Михаїл Лозинський. Один старенький п'єтерський професор сказав мені, студенту, якого Білецькі відправили до нього, щоб розширити мій кругозір: «Так, Михаїл Леонідович – чудовий перекладач, але усе це він перекладав у засланні».

От із такого ми світу.

Поезія

У великому ноосферному часі поезія заміщає попередню міфологію, зовсім архаїчну, австралійську чи тихоокеанську, чи віртуозно розроблену давніми греками міфологію, що дає дуже точне уявлення про світ. На часі все ж таки сказати, чому це так і що таке